

**CONEGUEM EL NOSTRE
PATRIMONI ARTÍSTIC**

**Notes sobre les vicissituds del
retaula major gòtic de Santes
Creus a la Guàrdia dels Prats:
una rectificació a propòsit de les
imatges de sant Bernat
i sant Benet**

Sofia Mata de la Cruz

• **Notes sobre les vicissituds del retaule major gòtic de Santes Creus a la Guàrdia dels Prats: una rectificació a propòsit de les imatges de sant Bernat i sant Benet**

• **Sofia Mata de la Cruz**

• Directora del Museu Diocesà de Tarragona

• *smata@arqtgn.cat

• **Resum:** S'aporten tres fotografies antigues amb detalls del retaule major de Santes Creus, quan es trobava a la Guàrdia dels Prats.

• **Paraules clau:** Santes Creus, la Guàrdia dels Prats, pintura gòtica

El retaule major gòtic del monestir de Santes Creus ha tingut una història molt convulsa, tant al llarg de la seva realització com a causa les vicissituds sofertes des de la seva sortida del monestir a l'església de la Guàrdia dels Prats, i el consegüent desmembrament dels seus elements originals, ara repartits entre el Museu Diocesà de Tarragona, el Museu Nacional d'Art de Catalunya i el col·leccionisme privat.

L'any 1402 Andreu Porta, abat del Monestir de Santes Creus, va contractar a Barcelona amb el pintor Pere Serra, la pintura d'un retaule dedicat a la Mare de Déu, per un total de 500 lliures. Entre el 1403 i el 1404, Pere Serra hi hauria treballat, possiblement només en la preparació dels suports, i va cobrar a compte 300 florins. L'any 1406 moriren, successivament, el pintor i l'abat. L'any 1407, el nou abat de Santes Creus, Bernat Dalmau, va contractar la continuació del treball amb el pintor Guerau Gener. Aquest es va encarregar de fer el dibuix previ i la part del daurat de les taules, i va pintar possiblement les escenes de l'Anunciació, Resurrecció, Pentecosta, Dormició, Ascensió i Coronació, segons apunten alguns autors. Altres defensen que Guerau Gener hauria estat l'autor de la majoria de les escenes. Cap al 1411 el pintor havia abandonat l'obra, que restava inacabada. Amb tot, el setze de març del 1419, Lluís Borrassà va confirmar, en una escriptura de reconeixement, que Guerau Gener havia treballat al retaule. De la seva finalització s'encarregà el taller de Lluís Borrassà, el qual va cobrar 133 lliures el setze de juliol del 1411 per la conclusió de l'obra, que s'havia col·locat a l'altar major de Santes Creus el 28 d'abril d'aquell mateix any. Possiblement es deuen a la seva mà els compartiments de la Nativitat, l'Adoració dels Reis, els quatre evangelistes i la predel·la, tot i que segons alguns autors hi haurien intervingut en gran part els seus col·laboradors. Pel que fa a la part escultòrica, la imatge de la Mare de Déu amb l'Infant, de gran

qualitat, ha estat atribuïda per alguns autors a Pere Ça Anglada, mentre que segons altres es deuria a la mà d'Antoni Canet.¹

L'aspecte originari del retaule s'ha pogut deduir a partir dels elements conservats.² De format apaïsat, estava compost per un cos superior i una predel·la amb compartiments pintats. Al centre del cos superior hi havia la imatge de fusta policromada i daurada de la Mare de Déu amb l'Infant, sota un dosser acabat en un pinacle. Als costats de la imatge es disposaven quatre taules pintades amb tres compartiments a cadascuna, col·locades dues a cada banda. Als extrems del cos superior hi havia les imatges de fusta policromada de sant Benet i sant Bernat, cobricelades sota sengles dossers i pinacles. La predel·la tenia sis compartiments, amb un sagrari al centre.

L'any 1646 Pere Salla, abat de Santes Creus, va encarregar un nou retaule major a l'escultor Josep Tramulles, que el va fer en 1647. Pocs anys més tard el retaule gòtic retirat es va portar a l'església parroquial de la Guàrdia dels Prats, població que formava part dels dominis del monestir. L'església de la Guàrdia havia quedat molt afectada durant la guerra dels Segadors (1644-1646), havent estat reconstruïda el 1655, en temps de l'abat Ambrós Soler. Possiblement, s'hauria de situar entorn d'aquesta data el trasllat a la Guàrdia dels Prats del retaule. Com que era massa ample, es van separar els elements.

Gràcies a la troballa d'unes fotografies inèdites a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT),³ ha estat possible confirmar algunes de les hipòtesis que s'havien plantejat respecte al desmembrament del retaule, així com esmenar i precisar alguns extrems plantejats amb anterioritat. Una fotografia del 1896⁴ mostra tres taules del cos superior i quatre compartiments de la predel·la, muntats en una capella lateral, en una composició semblant a l'actual del MDT (**fig. 1**). Per tal de conservar el sagrari original -al qual s'hi va encaixar una portella barroca-, es van retallar parcialment dues taules de la predel·la. Els pinacles laterals flanquejaven el nou muntatge. Una segona fotografia del 1896⁵ mostra les imatges de la Mare de Déu i dels sants fundadors, que es van col·locar en una altra capella lateral (**fig. 2**). La Mare de Déu recolzava damunt d'una peanya barroca i el mur del fons de la capella estava decorat amb unes pintures que simulaven arquitectures. L'interès de la foto s'incrementa pel fet que es tracta de la fotografia més antiga que es coneix de les dues imatges de sant Bernat i sant Benet, que a més, de manera indiscutible, les situa en relació directa amb els elements del retaule major de Santes Creus conservats a la Guàrdia dels Prats. Convé recordar aquest extrem, que és el fonament del present treball i que obliga a rectificar el que s'havia afirmat en altres publicacions, com més endavant es detallarà.

El dosser central del retaule es guardava al cor. Pel que fa a la quarta taula del cos superior, la de l'esquerra tocant al centre, s'havia portat a l'ermita de la Mare de Déu dels Prats, ja que a l'església parroquial no hi cabia. Sembla que estava acompanyada d'una part de la predel·la, amb figures de santes màrtirs. En 1892, el rector Pere Jové havia venut les taules de l'ermita a un antiquari, per 200 pessetes. Per aquest motiu no van ser fotografiades en 1896.

Les taules van ser dividides per compartiments i adquirides separatament. El compartiment de la Resurrecció es trobava abans de 1945 a la col·lecció del general Navarro, baró de Casa Davalillo, a Madrid. L'any 1945 el va comprar l'antiquari madrileny Apolinar Sánchez, a qui el va comprar al seu torn l'Ajuntament de Barcelona aquell mateix any, ingressant al Museu Nacional d'Art de Catalunya. El compartiment de la Nativitat, juntament amb el de sant Joan Baptista, es trobava abans de 1935 a la col·lecció del comte d'Asalto, a Madrid. En 1935 passaren a la col·lecció Fontana de Barcelona, des d'on es féu donació al Museu Nacional d'Art de Catalunya l'any 1976.⁶ La taula de la predel·la, amb figures de santes, es trobava en 2002 al comerç antiquari de Madrid. El seu parador actual és desconegut.

L'any 1914 va ingressar al Museu Diocesà de Tarragona una part dels elements conservats a l'església parroquial: les tres taules del cos superior amb les quatre de la predel·la –tal com es trobaven a l'església de la Guàrdia, més la imatge de la Mare de Déu, el sagrari i els pinacles laterals. Així consta al Llibre de Registre, anotat de mà de Mn. Jaume Bofarull i Cendra, director del Museu Diocesà. Unes fotografies publicades en 1915 al *Butlletí Arqueològic de Tarragona*⁷ confirmen que aquests eren els elements que es trobaven llavors al museu. El 1929 Mn. Bofarull va redactar un catàleg dels fons del museu, que va romandre inèdit, on detalla els elements del retaule, que són els mateixos ja esmentats. Les dues talles de sant Benet i sant Bernat es trobaven encara a la Guàrdia dels Prats, però aquesta informació no figurava a la documentació del museu.

L'any 1933 el Dr. Joan Serra Vilaró, canonge de la catedral de Tarragona, destacat arqueòleg i historiador, va impulsar la col·locació d'alguns retaules del Museu Diocesà en diverses capelles de la catedral. L'associació *Amics de l'Art Vell* va col·laborar-hi. Un dels retaules triats fou el de Santes Creus, de la restauració del qual es va encarregar Joan Sutrà, que tenia el seu taller a Figueres. Un cop restaurat, Sutrà va muntar de nou el retaule a una de les capelles de l'arquebisbe Cardona, de manera idèntica com es trobava abans, però incloent als extrems, sota els pinacles laterals, les imatges dels sants fundadors, que es van portar des de la Guàrdia dels Prats. L'únic document conegut al respecte és una fotografia,⁸ realitzada entre l'any 1929, quan Mn. Bofarull va redactar el catàleg manuscrit del museu, i 1933, any de la restauració i col·locació del retaule a la catedral, que mostra les dues imatges al jardí de l'abadia de la Guàrdia dels Prats, a punt de ser traslladades a Tarragona. Ni al Llibre de Registre ni al catàleg manuscrit, ni a l'arxiu del Museu Diocesà hi ha cap anotació ni document que en faci al·lusió.

El sagrari originari del retaule es va col·locar al retaule gòtic de la Mare de Déu de Solivella, obra de Mateu Ortoneda. Al retaule de Santes Creus es va substituir per una fornícula neogòtica de planta poligonal, coberta amb una volta de creueria pintada de blau i estelada. Al capdamunt apareix l'escut de Montserrat. A dins es va col·locar una imatge de la Mare de Déu de Montserrat, obra de l'escultor Jaume Satorras Capell (1893-1991), de fusta

policromada i daurada. Un cop col·locat el retaule, la capella es va dedicar a la Mare de Déu de Montserrat.

L'any 2007 es va restaurar novament el retaule, que en aquesta ocasió es va portar al Centre de Restauració de Béns Mobles de la Generalitat de Catalunya⁹ (**fig. 4**). Amb motiu de la restauració es va haver de preparar la documentació de l'obra. Llavors va sorgir un dubte respecte a les imatges de sant Bernat i sant Benet. No es trobaven documentades, ni tenien número de registre. Desconeixent l'existència de les fotografies que ara s'aporten, no es va poder trobar un vincle clar entre les imatges i el retaule. D'altra banda, si bé la fusta i la policromia de les imatges semblaven pertànyer cronològicament a l'època del retaule, el cert és que la seva factura és manifestament inferior a la de la imatge de la Mare de Déu (**fig. 5 i 6**).

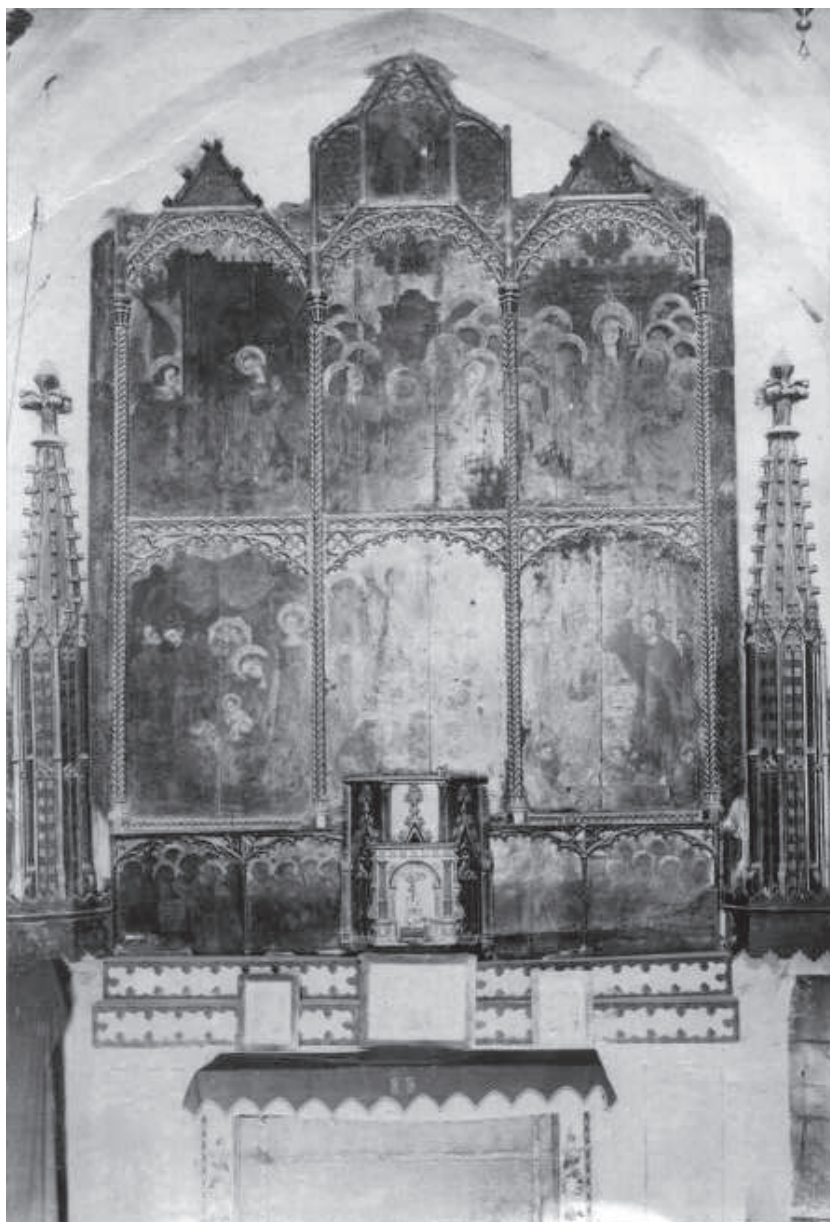
Davant del dubte, el catàleg de la Pinacoteca Gòtica publicat en 2012 incloïa aquesta explicació: «L'any 1933 Joan Sutrà va restaurar l'obra sota els auspicis dels *Amics de l'Art Vell*. En va resultar un retaule factici, ja que s'hi van afegir als extrems dues talles de sant Benet i sant Bernat que no s'esmenten ni al Llibre de Registre ni al catàleg antic del museu, ni a la bibliografia anterior, y que tampoc no apareixen a les fotos prèvies.»¹⁰ Completant la present rectificació, s'ha de dir que es va informar de que els pinacles laterals eren de nova factura, cosa que cal esmenar en part, perquè, tot comparant les fotografies antigues amb l'estat actual dels pinacles es pot apreciar que Joan Sutrà va fer-hi algunes modificacions. Els pinacles són els originals, però els dossers, les fornícules i les peanyes de les imatges corresponen a l'actuació de 1933.

Les fotografies que s'aporten són una troballa recent i molt valuosa. Demostren, de manera incontestable, que les imatges dels sants fundadors es trobaven al final del segle XIX a l'església de la Guàrdia dels Prats. El fet que estiguessin al culte junt a la imatge de la Mare de Déu del retaule de Santes Creus permet deduir plausiblement que pertanyien també en origen al mateix retaule. El que potser mai no se sabrà és per quin motiu en 1914 es van deixar a la Guàrdia dels Prats. I tampoc no se sabrà per què no es van registrar ni documentar quan es van portar a Tarragona, vers 1933.

Notes

- 1.- RUIZ I QUESADA, Francesc. *L'Art Gòtic a Catalunya. Pintura II. El corrent internacional*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2005, p. 44-45, 51, 53-79, 86-88, amb tota l'extensa bibliografia anterior. FAVÀ, Cèsar. «Mare de Déu». *Catalunya 1400. El Gòtic Internacional*. Barcelona, 2012, p. 164-165.
- 2.- BRACONS I CLAPÉS, Josep. «La segona vida del retaule de Santes Creus a la Guàrdia dels Prats». *La Guàrdia dels Prats i la seva església. Treballs en el VII Centenari de la mort de sant Pere Ermengol (1304-2004)*. Valls, 2004, p. 91-102. A la p. 95 s'inclou una reconstrucció hipotètica a partir de les fotografies dels elements conservats.
- 3.- Agraïixo a Mn. Manuel Maria Fuentes, director de l'AHAT, la informació sobre la troballa de les fotografies, agraïment que s'estén al Sr. Joan Maria Quijada, tècnic de l'arxiu.
- 4.- AHAT. Fons fotogràfic. Al dors, una anotació manuscrita, amb llapis: «F. Brunet -1896". El fotògraf F. Brunet és l'autor de la fotografia del convent de Sant Francesc de Montblanc datada en 1901, publicada a BARRAQUER I ROVIRALTA, Gaietà. *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*. Barcelona: Imp. Fco. J. Altés, 1906, vol. I, p. 520-521.
- 5.- AHAT. Fons fotogràfic. Al dors, una anotació manuscrita, amb llapis: «F. Brunet -1896" i una altra anotació manuscrita, amb bolígraf: «(Guàrdia dels Prats?)».
- 6.- GUDIOL RICART, Josep; ALCOLEA BLANCH, Santiago. *Pintura Gòtica Catalana*. Barcelona: Polígrafa, 1986, p. 56. n. 200.
- 7.- ARCO Y MOLINERO, Ángel del. «Memoria descriptiva del Museo Diocesano», *Boletín Arqueológico de Tarragona*, època II (1915) núm. 7, p. 17-19, lám. VII,12.
- 8.- AHAT. Fons fotogràfic. Al dors, segell: «Lluís Sabaté. Carrer Major, nº 55. Montblanch.» Anotació manuscrita, amb llapis: «Guàrdia dels Prats. S. Benet i S. Bernat del retaule de Stes. Creus ans de traslladarlos al Museu Diocesà de Tarragona».
- 9.- La restauració va estar a càrrec de Glòria Finch i Victòria Homedes.
- 10.- MATA DE LA CRUZ, Sofia. *Museu Diocesà de Tarragona. Pinacoteca Gòtica*. El Masnou, 2012, p. 40-44.

Apèndix gràfic

Les taules del retaule major de Santes Creus conservades a l'església parroquial de la Guàrdia dels Prats. (Foto F. Brunet, 1896. AHAT)

Imatges del retaule major de Santes Creus conservades a l'església parroquial de la Guàrdia dels Prats.
(Foto F. Brunet, 1896. AHAT)

Imatges de sant Bernat i sant Benet a la Guàrdia dels Prats.
(Foto Lluís Sabaté, 1929-1933. AHAT)

Centre d'Estudis de la Conca de Barberà

Detall de la imatge de sant Bernat. (Foto Carles Aymerich (CRBMC). Museu Diocesà de Tarragona)

Detall de la imatge de sant Benet. (Foto Carles Aymerich (CRBMC). Museu Diocesà de Tarragona)